

Микола Михайлуца (Одеса)

Національно-релігійне питання у Південній Бессарабії напередодні Другої світової війни

У статті, на основі румунських (румуномовних) документів, показані методи румунізації національно-релігійного життя в південній Бессарабії, тиску на місцевий православний клір і віруючих мирян з боку ієрархії Румунської православної церкви через обмеження права на мову богослужіння.

Міжетнічні та національно-релігійні перспективи в цьому регіоні півдня України тісно пов'язані з вивченням історичного минулого і відродженням духовності народів та етнічних груп. Звідси, особливо актуальним є виховання толерантного і поважливого ставлення до релігійного вибору кожної людини нашого суспільства.

Зазначена проблема на південних теренах Бессарабії є досить цікавою з погляду на стосунки між румунською владою та румунською духовною ієрархією, з одного боку, і православним слов'янським населенням — українцями, росіянами, болгарами — з іншого.

За Всесоюзним переписом населення 1939 р. в регіоні (Аккерманський та Ізмаїльський повіти), який займав площу близько 14,5 тис. км², українці та росіяни становили відповідно 39% і 34,7% від населення краю¹. В абсолютному вираженні у південно-бессарабських повітах мешкало разом 232,5 тис. українців і росіян, в Аккерманському — 143,5 тис. і майже 89 тис. осіб в Ізмаїльському. За даними того ж перепису 1939 р., загалом на цих теренах мешкало близько 624 тис. осіб. За наведеними

¹ *Литвин В.* Україна в Другій світовій війні (1939–1945). — К., 2004. — С. 37.

А. Жуковським даними — 650 тис. осіб². Румунське володарювання споконвічними землями слов'ян протягом 20–30-х років ХХ століття мало великий негативний наслідок з огляду на людське право релігійного волевиявлення та відправлення православного культу.

Саме ця проблема не знайшла потрібного вивчення у сучасній науково-історичній літературі. Побіжно церковної політики румунських окупантів у південній частині Бессарабії торкався український історик, професор А. Жуковський (Париж). Разом з тим, його наукові інтереси зосереджувалися переважно на національно-визвольних, національно-культурних та релігійних процесах у Трансністрії та Буковині і вже в самий розпал війни³.

Більш докладно вивчав українське православ'я напередодні і в роки Другої світової війни німецький історик Б. Зальмон (Кельн)⁴. Проте в його дослідженнях переважно йдеться про УАПЦ, РПЦ в центральних та західних землях України, а етноконфесійні процеси в Бессарабії залишилися поза увагою.

Питанням релігійної політики румунської влади та Патріархії, меті та методам її досягнення в міжвоєнний період у Бессарабії присвячував свої праці російський історик П. М. Шорніков⁵. Однак солідну джерельну базу автор репрезентує задля висвітлення російсько-молдавсько-румунських стосунків, і аж ніяк не українського питання. Ніби його й не існувало. Більше того, автор часто ототожнює населення, яке дотримувалося церковнослов'янської мови в богослужіннях з російським населенням, що в корені невірно.

Виходячи з постановки проблеми в нашій статті, зробимо спробу розглянути методи румунізації національно-релігійного життя в регіоні, способи тиску на місцевий православний клір та віруючих мирян з боку ієрархії Румунської православної церкви, яка була дійовим інструментом у закріпленні румунської окупаційної влади в Бессарабії.

З церковно-адміністративного боку бессарабські землі входили до єпархії *Cețății-Albe-Ismaïl* (Четатя-Албе-Ізмаїл; Четатя-Албе — м. Білгород-Дністровський Одеської обл. — *М.М.*) з численними парафіями, що розташовувались у трьох повітах (жудецах). На початку 30-х років, за да-

² Жуковський А. Українські землі під румунською окупацією в часи Другої світової війни: Північна Буковина, частина Бессарабії і Трансністрія, 1941–1944 // Український історик. 1–4 (93–96). Рік ХХІV. — Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1987. — С. 83–96;

³ Там само. — С. 83.

⁴ Див.: УІЖ. — 2000. — № 3. — С. 120–130.

⁵ Шорніков П.М. Политика румынских властей и кризис православной церкви в Бессарабии. 1918–1940 годы // Отечественная история. — М., 1998. — № 5. — С. 158–167.

ними єпархіального секретаріату, у повітах Ізмаїл, Кагул (м. Кахул, Молдова) та Четатя-Албе налічувалося 220 парафій з храмами в сільських общинах (комунах)⁶. Українці, росіяни та болгари мешкали переважно в Ізмаїльському та Білгород-Дністровському повітах, про що вже йшлося вище.

У 30-ті роки ХХ ст. єпископію Четатя-Албе-Ізмаїл очолював ревний прихильник румунізації єпископ Діонісій, якого з 19 вересня 1941 року замінив єпископ Полікарп. Головою Румунської автокефальної православної церкви (*дали* — РАПЦ), Священного Синоду був патріарх Никодим.

Пропонуємо розглянути національно-релігійну проблему в регіоні під кутом мовної політики румунської влади. Саме проблема мовного плюралізму в церковному богослужінні румунами категорично заперечувалася, як, власне, і в інших сторонах життя.

Загострення національних проблем через гоніння на мову в церковній сфері особливо посилилося в лютому 1938 р. після встановлення в Румунії диктатури короля Кароля II.

Влада, а також і церква як невід'ємна духовна інституція Румунської держави у Південній Бессарабії керувалися новою конституцією, де у 94-му Артикулі, в категоричній формі наголошувалось: «Румунська мова є офіційною мовою в Державі». Виходячи з цього, командування корпусу 3-ї румунської армії, що розквартирувалася і на теренах Бессарабії, своїм розпорядженням № 13 від 13 лютого 1938 р., за підтримки Ради Міністрів та Патріарха РАПЦ забороняло всім військовослужбовцям і чиновникам публічно розмовляти іноземною мовою під час служби, за винятком випадків дозволених законом чи регламентом.

Церква в такій ситуації вбачала свою роль і однозначно підкреслювала свої важливі завдання. Так, єпископ Діонісій у своїй резиденції в Ізмаїлі 6 квітня 1938 р. видав «Циркуляр усім протопопам парафій, монастирів, каплиць, церков єпископії і кафедральних м. Ізмаїла»⁷, в якому визначав ряд вимог у межах «національних кордонів».

По-перше, всі служби (акафісти*, поліхронії** тощо), що мали відбуватися в церквах та каплицях повіту, офіційних чи приватних, повинні були виконуватися лише румунською мовою. Клірики мали піклуватися, щоб усі написи російськими буквами на зовнішніх та внутрішніх церковних стінах та інших об'єктах культури були замінені румунською мовою.

⁶ Ізмаїльський архів. Філія Державного архіву Одеської області в м. Ізмаїл (*дали* — ІА. ФДАОО), ф. 110, оп. 1, спр. 437, арк. 40–46;

⁷ ІА. ФДАОО, ф. 110, оп. 1, спр. 673, арк. 109.

* Акафіст — церковний пісенспів на честь святих.

** Поліхронія — довготривала церковна молитва.

По-друге, використання іншої мови у святих службах дозволялося тільки тоді, коли запрошені до храму прихожани не знали румунської.

По-третє, за спільним бажанням архієпископа Кишинівського та командування 3-ї армії, потрібно було докласти зусилля, щоб жодного слова не вимовлялося іншою мовою, крім румунської, в молитовних будинках, визнаних законом, а також на різних зібраннях сектантів: штундо-баптистів, баптистів, адвентистів, молоканів та ін. Усі проповідники та слухачі мали користуватися виключно румунською мовою, як у живій формі, так і на письмі.

По-четверте, за умови, коли протопопи чи парафія матимуть потребу в проведенні будь-якої конференції чи диспуту із сектантами російською чи слов'янською мовами, необхідно було заздалегідь просити уповноваженого від єпископа із зазначенням особи місіонера, місця, дати і часу, щоб надіслати на те дозвіл. І на кінець, вимагалось від кліру єпархії не підтримувати розмови по-слов'янськи в межах парафії; ані на вулицях, ані на базарах, а розмовляти лише румунською мовою.

Усі церковнослужителі повинні були терміново виконати зазначене вище, аби уникнути судових санкцій для непокірних.

Такий «драконівський» циркуляр і переслідування з боку жандармів та поліції «релігійних традиціоналістів» викликали невдоволення серед слов'янського населення півдня Бессарабії, особливо там, де воно компактно проживало. Почалися масові звернення з петиціями та проханнями до місцевих та єпархіальних архієреїв з боку поодиноких та колективних захисників місцевого православ'я. Наведемо показовий приклад — лист до отця Федора, священника церкви Св. Іоанна Богослова, підписаний Георгієм Чернявським, від імені жителів комуни Кара-Махмет (нині с. Вишневе Одеської області. — *М. М.*) і датований 18 квітня 1938 року. У ньому, між іншим, говорилося: «За розпорядженням уряду по всій Румунії, у православних церквах, служба Бога повинна здійснюватися виключно тільки румунською мовою, однак усі старожили до сих пір не навчилися говорити по-румунськи. Ці старожили-українці перестали ходити до православної церкви, адже вони розуміють службу Богу в церкві виключно тільки церковнослов'янською...

Уся служба, — пояснює Г. Чернявський, — мені знайома церковнослов'янською, а румунською — зовсім нічого не зрозуміло; немає в мені того почуття, тієї ревності, яка була до сих пір, я не можу славити Господа Бога тими молитвами, тією хвалою, якою я висловлювався зрозумілою мені мовою...»⁸.

⁸ ІА. ФДАОО, ф. 110, оп. 1, спр. 673, арк. 117.

Релігійна напруга у краї змусила церковних ієрархів Бессарабії послабити явний румунізаторський тиск на слов'янське населення і шукати модернізації у вирішенні мовного питання в богослужіннях. 3 червня 1938 р. єпископія видала розпорядження, в якому доводила до відома клір про те, що попередній циркуляр Священного Синоду за № 2833 від 18 травня того ж року зазнав деяких змін. Суть їх полягала в тому, щоб у селах з переважаючим румунським населенням служби відправлялися тільки румунською, а в селах зі слов'янською популяцією чи з переважаючою часткою слов'ян більша частина служби мала проводитись румунською і лише по одній ектені*** і по одній молитві — слов'янською⁹. З цією метою було надіслано до місцевих протопопів таблицю з етнічно-релігійною класифікацією парафій.

Проте сектанти (особливо, баптисти) не визнавали ніяких обмежень і продовжували серед населення, що компактно мешкало в краї, пропаганду російською-українською (часто в документах ототожнювалось. — *М.М.*) мовами.

Румунська церковна ієрархія та міністерство культів, будучи наляканими відтоком віруючого населення від ортодоксальної румунської церкви до різних (часто неконтрольованих) сект, змушене було йти на поступки, хоч і не втрачало надії на широку румунізацію.

Отже, підводячи ризик у нашій статті, можемо виділити ряд моментів, які характеризуватимуть політику румунізації православ'я на українських землях Південної Бессарабії наприкінці 30-х років ХХ століття. По-перше, румунська православна церква була служницею антинаціональної політики окупаційної влади. По-друге, румунська церква викоринювала споконвічні духовні традиції слов'янського населення через заборону мовних традицій, виключала право місцевого населення на віросповідання та богослужіння рідною мовою. По-третє, духовне насилля сприяло підриву авторитету Румунської православної церкви, викликало відтік віруючих і сприяло розповсюдженню сектантства — розширенню впливу Білокриницької старообрядницької ієрархії, а також баптистів, молокан, інокентіївців тощо. Нарешті, слов'янське православне населення краю було на сполох і протистояло викориненню батьківських традицій та віри.

*** Ектенія — церковна молитва, що читає диякон або священник, на яку хор відповідає: «Господи помилуй» або «подай Господи».

⁹ ІА. ФДАОО, ф. 110, оп. 1, спр. 710, арк. 1.